

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Νομική Σχολή
Ενιαίο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Κατεύθυνση Δημοσίου Δικαίου
Ευρωπαϊκό και Συγκριτικό Δημόσιο Δίκαιο
Διδάσκων καθηγητής: Γεραπετρίτης Γιώργος

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΤΟΥ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ Η
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ-ΜΕΛΩΝ

Επιμέλεια: Φιλοσίδου Χριστίνα-Μαρία

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2016-2017

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	2
I. Η αρχή της υπεροχής	
A. Η δυναμική διαμόρφωσή της μέσα από τη νομολογία του ΔΕΚ	3
B. Οι αρχές της άμεσης ισχύος και της αυτονομίας ως προϋποθέσεις της υπεροχής	
1. Η άμεση ισχύς	4
2. Η αυτονομία της ενωσιακής δικαιοταξίας	6
Γ. Οι εκφάνσεις της αρχής της υπεροχής από το ΔΕΚ	
1. Υπεροχή του δικαίου της Ένωσης έναντι του νόμου	7
2. Υπεροχή και έναντι του εθνικού Συντάγματος	8
3. Υποχρέωση παραμερισμού του αντίθετου εθνικού δικαίου από τον εθνικό δικαστή	9
4. Η αρμοδιότητα της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου απαραίτητη προϋπόθεση για την υπεροχή	
II. Η αντιμετώπιση της αρχής της υπεροχής από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών	
A. Η επιλογή μεθοδολογικής οπτικής για την αρχή της υπεροχής	10
1. Η κοινοτική προσέγγιση- ευρωπαϊκός μονισμός	11
2. Η εθνοκεντρική θεώρηση-κρατικός ή εθνικός μονισμός ή εθνική συνταγματική κυριαρχία	11
3. Η ενδιάμεση λύση- συνταγματική ανοχή	12
B. Συνταγματικές προβλέψεις για την προσχώρηση των κρατών στην Ένωση	
1. Συνταγματικές διατάξεις με ρητή αναφορά στην Ευρωπαϊκή Ένωση	13
2. Κράτη-μέλη της Ένωσης, χωρίς ρητή αναφορά στο Σύνταγμα	22
III. Η συνταγματική ταυτότητα των κρατών	
A. Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης	23
B. Ο σεβασμός των εθνικών ταυτοτήτων μέχρι την αναθεώρηση της Λισαβόνας	23
Γ. Η συνταγματική ταυτότητα μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας- η αξία των γενικών αρχών	26
IV. Συμπεράσματα	29
Βιβλιογραφία	32

Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ένα υβριδικό, *sui generis*, μόρφωμα βαθιά εμποτισμένο με μια δομική αντίφαση, τη συνύπαρξη κεντρομόλων και φυγόκεντρων δυναμικών που την καθιστούν κοινοτικό φαινόμενο. Η κατασκευή της είναι πρωτότυπη, γεγονός που δημιουργεί συχνά δυσκολίες ως προς τον προσδιορισμό της φύσης της, αν πρόκειται δηλαδή για ομοσπονδιακό κράτος, για συνομοσπονδία κρατών ή για διακυβερνητικό οργανισμό όπως τα Ηνωμένα Έθνη.

Είναι γεγονός, πως ακόμα κι αν δεν υπάρχει οργανωμένος συνταγματικός χάρτης που να διέπει την οργάνωση και τη λειτουργία του ενωσιακού μορφώματος, οι ευρωπαϊκές συνθήκες περιείχαν εξ' αρχής στοιχεία που προσομοίαζαν σε συνταγματικές διατάξεις ακόμα κι αν ο όρος Σύνταγμα στην περίπτωση της Ένωσης δημιουργούσε αμηχανία.

Η επιφυλακτικότητα απέναντι σε μια συνταγματική συνθήκη, εστιαζόταν σε δύο σχετικά συναφείς μεταξύ τους παραδοχές: από τη μία πλευρά, η έννοια του Συντάγματος θεωρείται σύμφυτη με την ύπαρξη μιας κρατικής οντότητας, προϋπόθεση που στην Ένωση δεν πληρούνταν και από την άλλη πλευρά, που αποτελεί λογικό επακόλουθο της θέσης αυτής, αν η Ευρωπαϊκή Ένωση αποκτήσει Σύνταγμα θα κινηθεί νομοτελειακά προς τη συγκρότηση ενός υπερεθνικού κράτους.

Σε μια προσπάθεια κατανόησης του ενωσιακού φαινομένου, μπορεί κανείς να διαπιστώσει πως η Ένωση διαπνέεται από την ομοσπονδιακή λογική χωρίς να αποτελεί ομοσπονδιακό κράτος. Στο σημείο αυτό όμως θα πρέπει να αποσαφηνιστεί πως πράγματι είναι δυνατόν, η δομή και η λειτουργία ενός μορφώματος να υπακούει σε εμφανή ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά χωρίς ωστόσο να αποκαλείται έτσι το σχετικό θεσμικό οικοδόμημα.¹ Αναλυτικότερα, με την έννοια της ομοσπονδιακής αρχής και λογικής, αναφερόμαστε στην προσπάθεια εξεύρεσης ενιαίας πολιτικής δράσης διαφορετικών οντοτήτων με ταυτόχρονο σεβασμό των εννόμων συμφερόντων της κάθε οντότητας. Ομοσπονδιακό από την άλλη, είναι το κράτος αυτό στο οποίο η ιεραρχία των κανόνων δικαίου συγκροτείται σε πολιτικό

¹ ΓΙΑΤΑΓΑΝΑΣ Α. ΞΕΝΟΦΩΝ, Η μακρά πορεία συνταγματοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003, σελ. 48

σύστημα με αντίστοιχη ιεραρχική δομή των οργάνων, που θεμελιώνεται στη συνένωση όλων των συμμετεχόντων σε ενιαίο δήμο, από τον οποίο πηγάζουν όλες οι εξουσίες που καταγράφονται στον καταστατικό χάρτη του ομοσπονδιακού κράτους, ήτοι στο Σύνταγμά του.

Στην περίπτωση της Ένωσης, τα κράτη μέλη εκχωρούν αρμοδιότητες στα θεσμικά της όργανα, περιορίζοντας την κυριαρχία τους για την πραγμάτωση των σκοπών της, με αποτέλεσμα η διττή αυτή προέλευση του ενωσιακού δικαίου να οδηγεί στη συγκρότηση ενός ισχυρού σώματος κανόνων δικαίου, που επηρεάζουν το εθνικό σύστημα των κρατών-μελών, εμφανίζοντας έντονη διεισδυτικότητα και προκαλώντας ζωηρές συζητήσεις σχετικά με τον δεσμό που τελικά αναπτύσσεται μεταξύ του ενωσιακού και των εθνικών δικαίων ως προς την ιεραρχία των πηγών.²

Από τη μια πλευρά, βρίσκονται οι εθνικές έννομες τάξεις που στηριζόμενες στην κυριαρχία που τους προσδίδεται από το Σύνταγμα αξιώνουν την εφαρμογή του, και από την άλλη πλευρά, η Ένωση που στηριζόμενη στην αυτονομία του ενωσιακού δικαίου αξιώνει την υπεροχή του, ερχόμενη σε ευθεία σύγκρουση με συνταγματικές διατάξεις των κρατών μελών. Απέναντι σε αυτή την διεγκυστίδα που δημιουργείται ανάμεσα στα εθνικά δικαστήρια και στο Δικαστήριο της Ένωσης, δημιουργείται νομολογιακά η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, για να δοθεί λύση στον ατέρμονο διάλογο που δημιουργείται από τον συνταγματικό πλουραλισμό. Ωστόσο, η υπεροχή του δικαίου της Ένωσης δεν είναι απεριόριστη· η συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα δημιουργώντας ένα πυρήνα κοινών αρχών και αξιών που διαπνέουν το ενωσιακό οικοδόμημα και εγγυώνται το σεβασμό των ιδιαίτερων συνταγματικών χαρακτηριστικών των κρατών μελών.

I. Αρχή της υπεροχής

A. Η δυναμική διαμόρφωσή της μέσα από τη νομολογία του ΔΕΚ

Η υπεροχή του ενωσιακού κανόνα έναντι του εθνικού λειτουργεί ως αρχή άρσης συγκρούσεων, που επιβάλλει στον αντίθετου περιεχομένου εθνικό κανόνα να

² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της « υπεροχής», Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2009, σελ. 52

συμμορφωθεί με τον ενωσιακό, ανεξαρτήτως του αν αυτός είναι κανόνας πρωτογενούς ή παραγώγου δικαίου της Ένωσης.³ Η αξίωση υπεροχής του ενωσιακού δικαίου δεν αποτυπώνεται ρητά στις Συνθήκες, αλλά αποτελεί απόρροια της σταθερής νομολογίας του ΔΕΚ σε μια σειρά αποφάσεων του που τη διακήρυξαν, καθιστώντας την έτσι γενικά αποδεκτή και από τα εθνικά Δικαστήρια. Η νομολογιακή αυτή φύση της αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη αδυναμία της, ωστόσο καταδεικνύει το δυναμικό της χαρακτήρα, ενόψει του προωθητικού ρόλου που διαδραματίζει το ΔΕΚ στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.⁴ Η αρχή της υπεροχής διατυπώθηκε ως συνέχεια της διακήρυξης δύο άλλων χαρακτηριστικών αρχών του ευρωπαϊκού δικαίου, των αρχών της αυτονομίας και της άμεσης ισχύος, που αποτελούν αναγκαίες συνθήκες για την πλήρη κατανόηση της εφαρμογής της.

B. Οι αρχές της άμεσης ισχύος και της αυτονομίας ως προϋποθέσεις της υπεροχής

1. Η άμεση ισχύς

Με τον όρο άμεση ισχύς περιγράφεται η διείσδυση των ενωσιακών κανόνων εντός των κρατών-μελών, που συνεπάγεται την πλήρη και άνευ προϋποθέσεων εφαρμογή τους και την παραγωγή των νομικών τους συνεπειών εντός της κρατικής έννομης τάξης χωρίς τη μεσολάβηση του εθνικού νομοθέτη.

Η αρχή της άμεσης ισχύος υιοθετήθηκε από το ΔΕΚ ως χαρακτηριστικό του ενωσιακού δικαίου, που αναφέρεται όχι μόνο στο πρωτογενές αλλά και στο παράγωγο δίκαιο της Ένωσης. Η άμεση ισχύς του πρωτογενούς δικαίου στα περισσότερα κράτη-μέλη της ένωσης που ακολουθούν το μονιστικό πρότυπο διασφαλίζεται με συνταγματικές διατάξεις που διαθέτουν, οι οποίες προσδιορίζουν τη θέση των κυρωμένων διεθνών συνθηκών, άρα και των ενωσιακών, στην εθνική έννομη τάξη. Ωστόσο, στην περίπτωση του ενωσιακού δικαίου η άμεση ισχύς και η υπεροχή του, δεν εξαρτώνται από κανόνες της εθνικής έννομης τάξης αλλά

³ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Α. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ.156

⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο. π., σελ.111

αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά του.⁵ Η αρχή της άμεσης ισχύος αναλύεται σε τρία επιμέρους στάδια: πρώτον, η θέση του κανόνα σε ισχύ αποτελεί το αφετηριακό σημείο για την εισδοχή του στην έννομη τάξη(incorporation) με αποτέλεσμα να αναπτύσσει πλέον τα αποτελέσματά του στο εσωτερικό της. Δεύτερον, η εφαρμογή του εντός του κράτους χωρίς να απαιτείται ενδιάμεση πράξη από τον εθνικό νομοθέτη για τη μεταφορά του ή άλλη διαδικαστική πράξη εθνικών οργάνων(applicability). Τρίτον, ο κανόνας παράγει άμεσο αποτέλεσμα για τους ιδιώτες(direct effect), οι οποίοι αποκτούν δικαιώματα και υποχρεώσεις που μπορούν να προβληθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων κι πηγάζουν από τον κοινοτικό κανόνα.⁶

Η θεωρία για την άμεση ισχύ και την αυτονομία, και σε πρώιμο ακόμα στάδιο για την υπεροχή, διατυπώθηκε από το ΔΕΚ στην απόφαση-σταθμό για την ιστορία του, Van Gend en Loos,⁷ η οποία αφορούσε μια ολλανδική επιχείρηση μεταφορών, που προσβάλλοντας ενώπιον ολλανδικού δικαστηρίου την αύξηση των ολλανδικών δασμών για την εισαγωγή προϊόντος από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, κατάφερε να αναγνωριστεί το άμεσο αποτέλεσμα ως θεμελιώδης αρχή που πηγάζει από τη βούληση των ιδρυτών της Ένωσης. Η σχετική νομολογία ανατρέπει το τεκμήριο του διεθνούς δικαίου σύμφωνα με το οποίο ο διεθνής κανόνας απευθύνεται καταρχήν μόνο στα κράτη και εισάγει ακριβώς το αντίστροφο τεκμήριο υπέρ του αμέσου αποτελέσματος του δικαίου της Ένωσης, επιβεβαιώνοντας ακόμα μια φορά εμμέσως την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης έναντι της διεθνούς.⁸ Σύμφωνα με το ΔΕΚ, ο ενωσιακός κανόνας χαίρει αμέσου αποτελέσματος όταν είναι κατά το περιεχόμενό του σαφής, ακριβής και ανεπιφύλακτος, δεν υπόκειται δηλαδή σε καμία αίρεση ή προθεσμία και δεν

⁵ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 135-137

⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο. π. , σελ. 113-114

⁷ ΔΕΚ 26/62, N.V Aalegemene Transport en Expeditie Onderneming Van Gend en Loos κ. Ολλανδικής Οικονομικής Διοίκησης, 05.02.1963

⁸ «(...) η Κοινότητα αποτελεί νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, σε περιορισμένους έστω τομείς, και της οποίας υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά επίσης και οι υπήκοοί τους. Επομένως, όπως το κοινοτικό δίκαιο που είναι ανεξάρτητο από τη νομοθεσία των κρατών μελών, δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, πρέπει επίσης να γεννά και δικαιώματα υπέρ αυτών. Τα δικαιώματα αυτά γεννώνται όχι μόνο όταν αυτό προβλέπεται ρητά στη Συνθήκη, αλλά και επίσης λόγω σαφών υποχρεώσεων που επιβάλλει η Συνθήκη τόσο στους ιδιώτες όσο και στα κράτη μέλη και τα κοινοτικά όργανα».

απαιτεί για την εφαρμογή του τη λήψη εθνικών μέτρων που ανάγονται στη διακριτική ευχέρεια του κράτους.

Η απόφαση αυτή του ΔΕΚ είναι ιστορικής σημασίας γιατί καθιστά εμφανή την προσέγγιση του Δικαστηρίου απέναντι στα ενοποιητικά και συστημικά στοιχεία δικαίου της Ένωσης. Με τις σκέψεις του το ΔΕΚ δόμησε ουσιαστικά το κοινοτικό δίκαιο αποδίδοντάς του τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα επέτρεπαν την πραγμάτωση του σκοπού της ένωσης, που δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς να υπάρχει η υπερεθνικοποίηση και ομοσπονδιοποίηση του ενωσιακού δικαίου.

2. Η αυτονομία της ενωσιακής δικαιοταξίας

Το ΔΕΚ έχοντας επιβεβαιώσει στην προαναφερθείσα απόφαση ότι η Ένωση συνιστούσε μια νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου συνέχισε με την απόφαση *Costa v. ENEL*⁹ ανάγοντας την αυτονομία της ενωσιακής δικαιοταξίας σε θεμέλιο του ενοποιητικού εγχειρήματος και διατυπώνοντας την αρχή της υπεροχής ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη διασφάλιση της αυτονομίας αυτής. Το ΔΕΚ τόνισε πως :

« Σε αντίθεση με τις συνηθισμένες διεθνείς συνθήκες, η Συνθήκη ΕΚ εγκαθίδρυσε, ευθύς ως ίσχυσε, μια ιδιαίτερη έννομη τάξη, που είναι αναπόσπαστο τμήμα του νομικού συστήματος των κρατών μελών και δεσμεύει τα δικαστήριά τους»
και περαιτέρω,

«... συνάγεται ότι, εφόσον το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη απορρέει από αυτόνομη πηγή δικαίου, δεν είναι δυνατόν λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο, χωρίς να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας»

⁹ ΔΕΚ 6/64, *Flaminio Costa κ Ente Nazionale per L' Energia Elettrica(E.N.E.L.)*, 15.06.1964

Γ. Οι εκφάνσεις της αρχής της υπεροχής από το ΔΕΚ

1. Υπεροχή του δικαίου της Ένωσης έναντι του νόμου

Το ΔΕΚ, αντιμέτωπο συχνά με αμφισβητήσεις σχετικά με την ιεραρχία των εθνικών κανόνων και των κανόνων του Ευρωπαϊκού Δικαίου, οδηγήθηκε στην νομολογιακή κατασκευή του δόγματος της « υπεροχής » προκειμένου να εξασφαλίσει πως το ενωσιακό δίκαιο δεν θα παραμεριζόταν κατά το δοκούν κάθε φορά που οι διατάξεις του πρωτογενούς ή του δευτερογενούς δικαίου του θα έρχονταν σε σύγκρουση με τις διατάξεις νομοθετικής ή συνταγματικής προέλευσης των κρατών μελών.

- Costa v. E.N.E.L. 1964

Το Δικαστήριο, στην υπόθεση Costa v. ENEL, έπρεπε να αποφανθεί για το αν η ρύθμιση της σχέσης διεθνούς και εθνικού δικαίου είχε εφαρμογή και στις σχέσεις εθνικού και ενωσιακού δικαίου.

Επιλύοντας λοιπόν τη συγκεκριμένη υπόθεση, απάντησε επί προδικαστικού ερωτήματος ιταλικού Δικαστηρίου που αφορούσε τη σχέση προγενέστερου κοινοτικού κανόνα δικαίου (Συνθήκης) και μεταγενέστερου εθνικού κανόνα, που ερχόταν σε αντίθεση με τον πρώτο, αντιμετωπίζοντας το ζήτημα μόνο υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης και καταλήγοντας ότι ο ιταλικός νόμος περί εθνικοποίησης θα έπρεπε να ακυρωθεί αν παραβίαζε το κοινοτικό δίκαιο, γεγονός που στην προκειμένη περίπτωση δεν συνέτρεχε.

Το ενδιαφέρον είναι πως το Δικαστήριο πριν επιλύσει το ζήτημα διατύπωσε στην απόφασή του σημαντικά *obiter dicta* σχετικά με τη φύση της ΕΟΚ, επισημαίνοντας πως τα κράτη ίδρυσαν με τη θέλησή τους μια Κοινότητα, για απεριόριστο χρόνο, η οποία στελεχώνεται από δικά της θεσμικά όργανα, διαθέτει ικανότητα δικαίου και δικαιοπρακτική ικανότητα και ικανότητα σύναψης διεθνών συμβάσεων. Η Ένωση αυτή διαθέτει κυριαρχικά δικαιώματα τα οποία συνιστούν αποτέλεσμα της οικειοθελούς μεταβίβασης κυριαρχικών αρμοδιοτήτων των κρατών-μελών της¹⁰.

¹⁰ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο. π. , σελ. 122-123

Το Δικαστήριο, αγνοώντας τις προβλέψεις των εθνικών συνταγμάτων, τόνισε ότι η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου συνδέεται με την ίδια τη φύση του και τη νομική θεμελίωση της ίδιας της Κοινότητας. Οι σκέψεις που συνθέτουν την αιτιολογία του, τονίζουν πως η μεταβίβαση από τα κράτη-μέλη σε όφελος της Κοινότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που αντιστοιχούν στις διατάξεις της Συνθήκης ΕΟΚ συνεπάγεται τον

« οριστικό περιορισμό των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων έναντι του οποίου δεν θα μπορούσε να αντιταχθεί μεταγενέστερη μονομερής πράξη ασυμβίβαστη προς την έννοια της Κοινότητας».

Πιο συγκεκριμένα, εφόσον τα κράτη έχουν αναθέσει δικαιοπλαστικές εξουσίες στην Κοινότητα, δεν μπορούν πλέον να νομοθετούν για αυτά τα ζητήματα, δεδομένου ότι έχουν εκφύγει της αρμοδιότητάς τους και ρυθμίζονται αποκλειστικά από την Ένωση.¹¹

2. Υπεροχή και έναντι του εθνικού Συντάγματος

- Internationale Handelsgesellschaft 1970

Η αξιωματική θέση περί ανωτερότητας του εθνικού Συντάγματος έναντι οποιασδήποτε αντίθετης ρύθμισης ανατράπηκε από το ΔΕΚ στην υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft¹². Η υπόθεση αυτή αφορούσε προδικαστικό ερώτημα σχετικά με την ισχύ συστήματος αδειών εξαγωγής, που είχε εισαχθεί βάσει κοινοτικού κανονισμού(Νο 120/67) στο πλαίσιο οργάνωσης της αγοράς σιτηρών. Το Διοικητικό Δικαστήριο της Φρανκφούρτης αμφισβήτησε τη συμφωνία του συστήματος αυτού με τις αρχές της ελευθερίας της δράσης, της οικονομικής ελευθερίας και της αναλογικότητας, αρχές που κατοχυρώνονται στο Θεμελιώδη Νόμο(αρ.2 παρ.1 και αρ.14). Στην απόφασή του αυτή το ΔΕΚ θεμελίωσε ρητά την αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου επί των Συνταγμάτων των κρατών μελών

¹¹ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ο.π. , σελ. 152-153

¹² ΔΕΚ 11/70, υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft κ Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtrmittel, 17.12.1970

καθώς απεφάνθη πως είναι αδύνατο να αντιταχθούν στο κοινοτικό δίκαιο τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται από ένα εθνικό Σύνταγμα.

Η θέση του ΔΕΚ πως το κοινοτικό δίκαιο υπερέχει ακόμα και όταν συγκρούεται με διατάξεις συνταγματικής περιωπής των κρατών μελών έκτοτε επαναλαμβάνεται και αποτελεί πάγια θέση του Δικαστηρίου.

3. Υποχρέωση παραμερισμού του αντίθετου εθνικού δικαίου από τον εθνικό δικαστή

- Simmenthal 1978

Έκτοτε το Δικαστήριο ενίσχυσε ακόμα περισσότερο τη νομολογία του καθιερώνοντας, πέρα από την υποχρέωση σεβασμού της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, την υποχρέωση του εθνικού δικαστή να παίρνει μέτρα με σκοπό τον εξοβελισμό εθνικών διατάξεων που αντίκεινται στο ενωσιακό δίκαιο, όπως χαρακτηριστικά διατυπώνεται στην απόφαση Simmenthal.¹³

Η απόφαση αφορούσε ένα ιταλικό σύστημα αμοιβών για κτηνιατρικούς ελέγχους εισαγόμενου μοσχαρίσιου κρέατος, το οποίο είχε ήδη κριθεί από το ΔΕΚ πως παραβίαζε το κοινοτικό δίκαιο. Ένα Ιταλικό Ειρηνοδικείο ρώτησε το Δικαστήριο αν ήταν υποχρεωμένο να μην εφαρμόσει τη σχετική ιταλική διάταξη, αρμοδιότητα που ως τότε ανήκε μόνο στο Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο. Το ΔΕΚ αφού διατύπωσε για άλλη μια φορά την αρχή της υπεροχής επισήμανε πως τα εθνικά δικαστήρια έχουν υποχρέωση να εφαρμόζουν το κοινοτικό δίκαιο έναντι αντιτιθέμενου εθνικού δικαίου, ενώ ο εθνικός νομοθέτης οφείλει να καταργεί τις διατάξεις που είναι αντίθετες στο κοινοτικό για να υπάρχει ασφάλεια δικαίου και να μην αναιρείται η αποτελεσματικότητα του ενοποιητικού χαρακτήρα του δικαίου της Ένωσης.

4. Η αρμοδιότητα της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου ως απαραίτητη προϋπόθεση για την υπεροχή

¹³ ΔΕΚ 106/77, Amministrazione delle finanze dello Stato v Simmenthal SpA, (Simmenthal II), 09.03.1978, σκέψη 17

- Foto- Frost 1987

Με την απόφαση Foto- Frost¹⁴, το Δικαστήριο διακήρυξε πως είναι το μόνο αρμόδιο να αποφασίζει τόσο για το πότε διαθέτει αρμοδιότητα δικανικής κρίσης αλλά και για την ερμηνευτική αρμοδιότητα της αρμοδιότητας της Ένωσης, για την έκταση εφαρμογής των ανατεθειμένων στην Ένωση αρμοδιοτήτων από τα κράτη μέλη. Επομένως μόνο το ΔΕΚ μπορεί να κρίνει τη νομιμότητα μιας πράξης της Κοινότητας ενώ τα κράτη μέλη δεν μπορούν να προβάλλουν αντιρρήσεις που πηγάζουν από τις δικές τους έννομες τάξεις για την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Η απόφαση αυτή στηρίζεται στο ότι μόνο αρμόδιο να έχει την καταληκτική κρίση για αμφισβητούμενο ζήτημα είναι το ΔΕΚ προκειμένου να μην υπάρξει πολυδιάσπαση και να εξασφαλίζεται η ενιαία εφαρμογή του υπερέχοντος κοινοτικού δικαίου.

II. Η αντιμετώπιση της αρχής της υπεροχής από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών

A. Η επιλογή μεθοδολογικής οπτικής για την αρχή της υπεροχής

Προκειμένου να οριοθετήσουμε τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των εθνικών Συνταγμάτων και της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, κομβικό ρόλο διαδραματίζουν τα ευρωπαϊκά άρθρα των εθνικών Συνταγμάτων. Τα ευρωπαϊκά ή άλλως ενοποιητικά άρθρα των εθνικών Συνταγμάτων αποτελούν στην πραγματικότητα την πύλη για την υποδοχή του ενωσιακού δικαίου από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών. Ωστόσο, για να κατανοήσουμε καλύτερα τη διαλεκτική σχέση μεταξύ τους πρέπει να επισημάνουμε πως υπάρχουν τρεις δυνατές οπτικές γωνίες για τη σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος και ευρωπαϊκού δικαίου : η κανονιστική θεώρηση από την πλευρά του εθνικού δικαίου, η κανονιστική θεώρηση από την πλευρά του κοινοτικού δικαίου και η ρεαλιστική εμπειρική θεώρηση που εστιάζει στην κανονιστική δύναμη του πραγματικού.¹⁵

¹⁴ ΔΕΚ 314/85, Firma Foto-Frost κ Hauptzollamt Lübeck-Ost, 22.10.1987

¹⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, «Η συνταγματική οικοδόμηση της Ευρώπης», σε « Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη» (επιμ. Α. Μανιτάκης / Λ. Παπαδοπούλου, Εκδόσεις Σάκκουλα 2003), σελ. 153 επ.

1. Η κοινοτική προσέγγιση- ευρωπαϊκός μονισμός

Το κοινοτικό δίκαιο μπορεί να εκληφθεί ως αυτόνομη και πρωτότυπη πηγή δικαίου, που βασίζεται σε μια πρωτογενή εντολή εφαρμογής του και δεν υπόκειται ούτε στο εθνικό ούτε στο διεθνές δίκαιο. Τα εθνικά νομικά συστήματα εντάσσονται σε μια έννομη τάξη που μοιάζει με πυραμίδα έχουσα στην κορυφή της τη Συνθήκη. Με βάση αυτή την παραδοχή είναι εύκολο να γίνει αντιληπτή η έννοια της αρχής της υπεροχής ως μιας αρχής που αποτυπώνει την ιεραρχική διαβάθμιση, επιτάσσει την υποταγή και των συνταγματικών κανόνων στο ενωσιακό δίκαιο επιτυγχάνοντας με αυτόν τον τρόπο την τελεολογία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης· δεν θα μπορούσε να διασφαλιστεί παρά μόνο με την παραδοχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου η πραγμάτωση του σκοπού της ενοποίησης. Υπό αυτή την έννοια, το αξίωμα της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου πηγάζει από μια ωφελιμιστική οπτική που αποτυπώνεται παγίως στις αποφάσεις του ΔΕΚ.

2. Η εθνοκεντρική θεώρηση-κρατικός ή εθνικός μονισμός ή εθνική συνταγματική κυριαρχία

Σύμφωνα με την αντίληψη του κρατικού μονισμού, σε κάθε εδαφική επικράτεια ύπατο νομικό θεμέλιο είναι το Σύνταγμα, ενώ οι εθνικές συνταγματικές τάξεις είναι παράλληλες μεταξύ τους χωρίς να αναγνωρίζουν έναν ανώτερο από τις ίδιες Θεμελιώδη Νόμο.

Το ευρωπαϊκό δίκαιο είναι παράγωγο της εθνικής έννομης τάξης και γεννιέται χάρη στη σύναψη των Συνθηκών, θεμέλιο δε της ισχύος αυτών είναι η βούληση του εθνικού νομοθέτη που αποτυπώνεται στον κυρωτικό νόμο μέσω του οποίου το κοινοτικό δίκαιο διεισδύει στην εσωτερική έννομη τάξη. Συνεπώς, εφόσον το θεμέλιο ισχύος του κοινοτικού δικαίου απορρέει από το ίδιο το Σύνταγμα, εκεί θα πρέπει να αναζητηθούν και τα όρια εφαρμογής του, υπό την έννοια ότι το ίδιο

τίθεται σε υποδεέστερη θέση από το Σύνταγμα και δεν μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με το συνταγματικό του θεμέλιο.¹⁶

3. Η ενδιάμεση λύση- συνταγματική ανοχή

Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η αμηχανία με την οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι ενόψει των δύο προηγούμενων προσεγγίσεων υιοθετείται μια ενδιάμεση λύση που στηρίζεται στην κανονιστική δύναμη του πραγματικού. Απαγκιστρωμένη από πολιτικές και αξιωματικές θεωρήσεις υπέρ της υπεροχής του ενός έναντι του άλλου, η ρεαλιστική αυτή προσέγγιση στηρίζεται μεν στην υπεροχή του ενωσιακού δικαίου για λόγους ενότητας της ενωσιακής έννομης τάξης ωστόσο ερμηνεύει μέσω μιας διαλεκτικής σχέσης που υφίσταται ανάμεσα στο εθνικό Σύνταγμα και στο δίκαιο της Ένωσης. Μέσω της διαλεκτικής σχέσης και του διαλόγου που αναπτύσσεται μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ, καθίσταται ευχερής η ανεύρεση μιας δίκαιης ισορροπίας και η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου με την ανοχή του Συντάγματος επί αντιφατικών ρυθμίσεων.

¹⁶ Κλασικός εκφραστής αυτής της άποψης είναι το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, ιδίως στην απόφαση Maastricht.

Β. Συνταγματικές προβλέψεις για την προσχώρηση των κρατών στην Ένωση¹⁷

1. Συνταγματικές διατάξεις με ρητή αναφορά στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται τα κράτη στο Σύνταγμα των οποίων υπάρχει μια γενική ή μια ειδική διάταξη μέσω της οποίας κατοχυρώνεται η προσχώρηση του κράτους στην Ένωση και η εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε αυτή ή ακόμα περισσότερο, αναφέρονται ειδικότερα οι τομείς επί των οποίων δημιουργούνται τομές με αφορμή την ένταξη αυτή.

Αρχικά, η Γαλλία, η Γερμανία και η Πορτογαλία ανήκουν στις χώρες που προχώρησαν σε συνταγματική αναθεώρηση ενόψει της κύρωσης της Συνθήκης του Μάαστριχτ.

- Γαλλία¹⁸

Στο Γαλλικό Σύνταγμα στον τίτλο XV, που αναφέρεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και πιο συγκεκριμένα στο αρ.88 παρ.1 ορίζεται ότι:

« Η δημοκρατία θα συμμετέχει στην Ευρωπαϊκή ένωση που αποτελείται από Κράτη που έχουν επιλέξει ελεύθερα να ασκούν από κοινού κάποιες από τις αρμοδιότητές τους δυνάμει της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως αυτές προκύπτουν από τη Συνθήκη της Λισαβόνας που υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007»

Η Γαλλία αποτελεί μία χώρα που δυσκολεύτηκε ιδιαίτερα να αποδεχτεί την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου με αποτέλεσμα η νομολογία της να έχει διέλθει από διάφορα στάδια και να υπάρξει ανάγκη συνταγματικών μεταρρυθμίσεων για τη θεμελίωση του κανόνα. Όταν τέθηκε ζήτημα σχετικά με το αν ήταν δυνατός ο έλεγχος της συνταγματικότητας των κανόνων του κοινοτικού δικαίου, η Γαλλία παρουσίασε τη μεγαλύτερη δυσκολία αποδοχής της αρχής της « κοινής υπεροχής»

¹⁷ Βλ. αναλυτικά ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο. π. , σελ139 επ.

¹⁸ JEAN-LOUIS QUERMONE- Το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Παπαζήση, 2005, σελ. 98-99.

αλλά και μεγάλη ποικιλία δικαστικών απόψεων, δεδομένου ότι τα τρία ανώτατα δικαστήριά της, δηλαδή το Cour de Cassation που αντιστοιχεί στο δικό μας Άρειο Πάγο, το Conseil Constitutionnel και το Conseil d' Etat, αδυνατούσαν να συμφωνήσουν. Το Cour de Cassation έκανε στροφή στην προγενέστερη νομολογία του το 1970, στην υπόθεση Ramel,¹⁹ με την οποία αναγνωρίστηκε η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου επί μεταγενέστερης εθνικής πράξης βάσει του αρ. 55 του γαλλικού Συντάγματος²⁰ ενώ την ίδια θέση επιβεβαίωσε και το 1975 στην υπόθεση Jacques Vabre²¹, όπου εκ νέου κρίθηκε πως επί συγκρούσεως μιας κυρωθείσας διεθνούς πράξης και ενός εσωτερικού νόμου, το ίδιο το Σύνταγμα αναγνωρίζει την προτεραιότητα της διεθνούς πράξης, ενώ ο νόμος παραμένει ανεφάρμοστος χωρίς να καταργείται.

Από την άλλη πλευρά, το Conseil Constitutionnel, αρνούνταν να αποδεχτεί την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου μέχρι τη μεταστροφή της νομολογίας του το 1988, όταν τη διατύπωσε κατά την άσκηση ειδικών διοικητικών καθηκόντων ως Εκλογοδικείο.²² Μετά την αλλαγή στη στάση του, και το Conseil d' Etat στην απόφαση Nicolo²³ αναγνώρισε, στηρίζοντας τη σκέψη του μόνο στο άρθρο 55 γαλΣ και όχι στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινοτικού δικαίου, πως η Συνθήκη της Ρώμης υπερέχει έναντι μεταγενέστερου εθνικού νόμου αποδεχόμενο έτσι την αρχή της « κοινής υπεροχής» έναντι του εθνικού νόμου.²⁴

Μετά από τη διευθέτηση του ζητήματος της « κοινής υπεροχής», πρέπει να εξετάσουμε τι συνέβη ως προς την υψηλή υπεροχή. Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, βάσει του άρθρου 88 παρ.1 του γαλλικού Συντάγματος, σύμφωνα με τη νομολογία των ανωτάτων γαλλικών δικαστηρίων, Conseil d' Etat και Conseil Constitutionnel, κρίθηκε πως η μεταφορά κοινοτικής Οδηγίας αποτελεί

¹⁹ Administration des contributions indirectes et comité interprofessionnel des vins doux naturels v Ramel, απόφαση της 22.10.1970

²⁰ Άρθρο 55 γαλΣ: « Συνθήκες και διεθνείς συμφωνίες, οι οποίες νομίμως επικυρώθηκαν ή εγκρίθηκαν, έχουν από τη δημοσίευσή τους τυπική ισχύ ανώτερη από τους νόμους, υπό την επιφύλαξη, για κάθε συμφωνία ή συνθήκη, της εφαρμογής από τα άλλα μέρη»

²¹ Administration des Douanes v Société ' Cafés Jacques Vabre ' et SARL Weigel et Cie, απόφαση της 24.05.1975

²² Απόφαση 88-1082/1117 της 21.10.1988

²³ Raoul Georges Nicolo, Rec. 190, απόφαση της 20.10.1989

²⁴ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ο. π., σελ. 154

συνταγματική υποχρέωση και αντικαθιστά το άρθρο 55 του γαλλ ως θεμέλιο ισχύος της προτεραιότητας του κοινοτικού δικαίου στη γαλλική έννομη τάξη. Κατ' εξαίρεση, σύμφωνα με τη νομολογία αυτή, είναι δυνατή η άρνηση συμμόρφωσης προς την υποχρέωση μεταφοράς Οδηγίας, όταν αυτή έρχεται σε ρητή αντίθεση με συνταγματική διάταξη²⁵. Η διάταξη αυτή θα πρέπει να είναι ειδικότερη της Οδηγίας και να ανήκει στο « *bloc de constitutionnalité* ». Έτσι προβλήθηκε συνταγματική επιφύλαξη σε περίπτωση ύπαρξης ρητής συνταγματικής διάταξης που θα επέτρεπε στο ίδιο το Conseil Constitutionnel σε περιπτώσιολογική βάση να κρίνει για την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου. Αυτή η στάση του, ανατράπηκε στη συνέχεια και κατά τη νομολογία του η συνταγματική υποχρέωση μεταφοράς Οδηγίας κάμπτεται μόνο όταν έρχεται σε αντίθεση με έναν κανόνα ή αρχή που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της γαλλικής συνταγματικής ταυτότητας εκτός κι αν η συντακτική εξουσία συμφώνησε σε αυτό. Η έννοια της ταυτότητας αναφέρεται εξ ορισμού σε θεμελιώδεις και παραδοσιακές αρχές συνταγματικής βάσης, αυτές είναι οι μόνες που μπορούν να δικαιολογήσουν απόκλιση από την αρχή της «υψηλής υπεροχής».²⁶

- Γερμανία

Κρίσιμα είναι στην περίπτωση της Γερμανίας τα άρθρα 23 και 24 του Θεμελιώδους Νόμου. Το μεν άρθρο 24 προβλέπει τη δυνατότητα εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων σε διεθνείς οργανισμούς γενικά, το δε άρθρο 23 αποτελεί ειδική πρόβλεψη, που προστέθηκε στο Σύνταγμα, μετά από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και κατοχυρώνει τη συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση με στόχο μια «ενωμένη Ευρώπη» , σκοπό, για την επίτευξη του οποίου επιτρέπεται μεταφορά κυριαρχικών εξουσιών.

Το ΓΟΣΔ με απόφασή του το 1967 έκρινε ότι δεν είναι αρμόδιο να ελέγχει τη συνταγματικότητα των ευρωπαϊκών κανονισμών εφόσον δεν αποτελούν πράξεις της

²⁵ Βλ. απόφαση « Εθνικό συνδικάτο φαρμακοβιομηχανίας κ.α » του Conseil d'Etat, της 03.12.2001

²⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο.π. , σελ. 324-327

γερμανική δημόσιας εξουσίας αλλά τμήμα μιας ανεξάρτητης έννομης τάξης και ήταν έτσι το πρώτο ανώτατο δικαστήριο που συμφώνησε με το σκεπτικό της απόφασης του ΔΕΚ Van Gend en Loos. Η ίδια θέση επαναλαμβάνεται στην απόφαση Solange I,²⁷ όπου ρητά αναφέρει πως «το κοινοτικό δίκαιο δεν είναι ούτε τμήμα της εθνικής έννομης τάξης ούτε διεθνές δίκαιο, αλλά συνιστά μια αυτοδύναμη έννομη τάξη, η οποία πηγάζει από μια αυτόνομη πηγή δικαίου».

Μπορεί στην απόφαση Solange I το ΟΓΣΔ να δέχτηκε πως μόνο το ΔΕΚ είναι αρμόδιο να κρίνει τη νομιμότητα του κοινοτικού δικαίου, ωστόσο μπορεί να αποφασίσει αν μια πράξη της Κοινότητας μπορεί να μην αναπτύξει ισχύ στη γερμανική έννομη τάξη, στο μέτρο που συγκρούεται με τα γερμανικά θεμελιώδη δικαιώματα. Πιο συγκεκριμένα, λόγω της εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων στην Κοινότητα μέσω του άρθρου 24 παρ.1 ΘΝ, το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να διαθέτει ένα κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων αντίστοιχο με αυτόν του γερμανικού Συντάγματος. Στο βαθμό που η διαδικασία ένταξης στην Κοινότητα δεν είχε προχωρήσει τόσο ώστε να καταρτιστεί αυτός ο κατάλογος που θα παρείχε ανάλογη προστασία με την αντίστοιχη του ΘΝ, το ΓΟΣΔ δέχτηκε πως το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο έχει ως όριο τα θεμελιώδη δικαιώματα.²⁸

Η νομολογία αυτή όμως ανατράπηκε στη συνέχεια με την απόφαση Solange II²⁹ με την οποία έπαψε να ισχύει η επιφύλαξη για τα θεμελιώδη δικαιώματα του ΘΝ, καθώς έγινε δεκτό πως η νομολογία του ΔΕΚ διασφαλίζει γενικά την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων απέναντι στην κυριαρχική εξουσία των Κοινοτήτων κατά τρόπο αντίστοιχο με την προστασία των εθνικών Συνταγμάτων. Έτσι το ΓΟΣΔ αναγνώρισε την επαρκή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε κοινοτικό επίπεδο από το ΔΕΚ.

Τέλος, το ΓΟΣΔ στη μεταγενέστερή απόφασή του, απόφαση Maastricht³⁰, με την οποία αξιολογούσε την ευρωπαϊκή Συνθήκη του Μάαστριχτ, επιβεβαίωσε την

²⁷ BVerfGE 37, BvL 52/71 Solange I-decision 1974

²⁸ Βλ. αναλυτικά E R. LANIER, Solange, Farewell: The Federal German Constitutional Court and the Recognition of the Court of Justice of the European Communities as Lawful Judge, 11 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 1 (1988), <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol11/iss1/2>

²⁹ BVerfGE 73, BvR 197/83 Solange II-decision 1986

³⁰ BverGE Maastricht, 89, 155, Brunner v European Union Treaty, απόφαση της 12.10.1993

προηγούμενη νομολογία του σύμφωνα με την οποία η κοινοτική έννομη τάξη παρέχει προστασία αντίστοιχη με αυτή του ΘΝ για τα θεμελιώδη δικαιώματα, αναγνωρίζοντας όμως στον εαυτό του αρμοδιότητα να κρίνει σε περιπτώσεις που συγκεκριμένα θεμελιώδη δικαιώματα δεν προστατεύονται για δικονομικούς λόγους από το ΔΕΚ ή που δεν έχουν αναγνωριστεί ακόμα από την κοινοτική έννομη τάξη, επιδιώκοντας να υποκαταστήσει τα θεμελιώδη δικαιώματα της Ένωσης με αυτά του ΘΝ, τα οποία πρέπει να προστατεύονται ως προς τον πυρήνα και την ουσία τους. Η θέση αυτή της δυνατότητας ελέγχου σε περιπτωσιολογική βάση περιορίζεται με μεταγενέστερη νομολογία κατά την οποία το ΓΟΣΔ επιλαμβάνεται μόνο σε περίπτωση συστηματικής και συνεχιζόμενης παραβίασης του πυρήνα των δικαιωμάτων που εκδηλώνεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.³¹

- Πορτογαλία

Στο άρθρο 7 παρ.5 του Συντάγματος ορίζεται ότι:

«Η Πορτογαλία δεσμεύεται να προωθήσει την ευρωπαϊκή ταυτότητα και τη δράση των ευρωπαϊκών κρατών, με σκοπό τη δημοκρατία, την ειρήνη, την οικονομική ανάπτυξη και τη δικαιοσύνη στις σχέσεις μεταξύ των λαών»

Ενώ στην παρ.6 του ίδιου άρθρου προβλέπει ότι:

« Υπό την αίρεση της αμοιβαιότητας και με σεβασμό στις θεμελιώδεις αρχές του δημοκρατικού κράτους, στην κυριαρχία του νόμου και στην αρχή της επικουρικότητας, και με σκοπό την επίτευξη οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης και την καθιέρωση και εφαρμογή μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής, η Πορτογαλία μπορεί να προβεί σε συμφωνίες για την από κοινού άσκηση, σε συνεργασία με τους θεσμούς της Ένωσης, αρμοδιοτήτων που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

³¹ Απόφαση « Μπανάνες», της 07.06.2000

Ακολουθεί το άρθρο 8 που αναφέρεται εν γένει στο διεθνές δίκαιο, και στην παράγραφο 3 ρυθμίζει την ισχύ του παράγωγου κοινοτικού δικαίου και ειδικότερα των κανονισμών, ακόμα κι αν δεν τους αναφέρει ρητά :

« Κανόνες που θεσπίζονται από τα αρμόδια όργανα των διεθνών οργανισμών, στους οποίους ανήκει η Πορτογαλία, εφαρμόζονται ευθέως στο εσωτερικό δίκαιο, στο βαθμό που αυτό προβλέπεται από τις ιδρυτικές Συνθήκες, όπως αυτές ισχύουν»

Το πορτογαλικό Σύνταγμα έτσι κατοχυρώνει την άμεση ισχύ όσο και την υπεροχή του διεθνούς δικαίου και κατ' επέκταση του δικαίου της ένωσης σε σχέση με τον κοινό νόμο. Η ρύθμιση καταδεικνύει πως υπάρχει « κοινή υπεροχή» αλλά όχι υπεροχή έναντι του Συντάγματος. Ωστόσο, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, δεν υπερέχουν όλες οι συνταγματικές διατάξεις έναντι του δικαίου της Ένωσης αλλά μόνο οι διατάξεις εκείνες που αποτελούν αρχές και αξίες που συνιστούν το συνταγματικό πυρήνα και την εθνική συνταγματική ταυτότητα. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, πως παρά τη συνταγματική επιφύλαξη και τη δυσκολία της πορτογαλικής θεωρίας να αποδεχτεί την αρμοδιότητα της αρμοδιότητας του ΔΕΚ, το πορτογαλικό Συνταγματικό δικαστήριο δεν έχει χρειαστεί να κρίνει σύγκρουση εθνικού με το κοινοτικό δίκαιο, καταφέροντας έτσι την τήρηση των ισορροπιών με το ευρωπαϊκό Δικαστήριο και αποδεικνύοντας πως η έλλειψη συγκρούσεων αποτελεί επιβεβαίωση της ταύτισης του αξιακού πυρήνα του πορτογαλικού Συντάγματος με το ευρωπαϊκό δίκαιο, με αποτέλεσμα ενδεχόμενες συγκρούσεις να αποφεύγονται μέσω αναθεώρησης του Συντάγματος κατά την κύρωση.³²

- Άλλες χώρες

Ρητή αναφορά σε συνταγματική διάταξη υπάρχει επίσης στη Σουηδική Κυβερνητική Πράξη, και στο ιρλανδικό Σύνταγμα³³, που αναθεωρήθηκαν πριν προσχωρήσουν

³² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο.π., σελ 168

³³ Άρθρο 29 παρ. 4, εδ. 4^ο ιρλΣ : « Η Ιρλανδία δεσμεύεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, εντός της οποίας τα κράτη-μέλη συνεργάζονται για την ειρήνη, επί τη βάση κοινών αξιών, για την ευημερία των λαών τους». Η ειδική αυτή ρήτρα προστέθηκε και αναθεωρούνταν σε συμφωνίες με τις τροποποιητικές των ιδρυτικών Συνθηκών της Ένωσης. Εκτός από μια ειδική περίπτωση που

στην Ένωση. Σε αυτή την κατηγορία μπορεί να εναχθεί και η Ελλάδα μετά από την ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε στο άρθρο 28 του Συντάγματος. Στο ίδιο μοτίβο κινούνται και η Σλοβακία³⁴, η Ουγγαρία³⁵, η Εσθονία³⁶ και η Ρουμανία³⁷.

Από την άλλη πλευρά, βρίσκονται τα κράτη που βασίζουν τη συμμετοχή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε διατάξεις που ρυθμίζουν συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς αλλά προέβησαν σε τροποποιήσεις των συνταγματικών τους κειμένων προκειμένου να διασφαλιστεί η ενοποιητική διαδικασία. Μεταξύ αυτών είναι η Ισπανία, η Φινλανδία, το Βέλγιο και η Ιταλία.

- Ισπανία

Στο άρθρο 93 του Συντάγματος, την πύλη υποδοχής του δικαίου της Ένωσης, αναγνωρίζεται άμεση ισχύς και υπεροχή. Ειδικότερα κατά το άρθρο 93 :

« Μέσω οργανικού νόμου, μπορεί να δοθεί εξουσιοδότηση για τη συνομολόγηση συνθηκών, οι οποίες εκχωρούν σε ένα διεθνή οργανισμό ή θεσμό την άσκηση αρμοδιοτήτων που απορρέουν από το Σύνταγμα. Είναι αρμοδιότητα του Κοινοβουλίου ή της Κυβέρνησης, ανάλογα με την περίπτωση, να εγγυηθούν τη

αφορούσε τις αμβλώσεις, τα ιρλανδικά δικαστήρια αποδέχτηκαν την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, υιοθετώντας αρχές, βάσει των οποίων γινόταν σύμφωνη με το αυτό ερμηνεία, η υπεροχή του δικαίου της Ένωσης έφτανε ως και την παραδοχή της υπεροχής του έναντι του Συντάγματος με μόνη επιφύλαξη το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

³⁴ Άρθρο 7 παρ.2 σλοβκΣ που είναι το σημαντικότερο για τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και προβλέπει ότι η χώρα « ... μπορεί να εκχωρήσει την άσκηση μέρους των δικαιωμάτων της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και την Ευρωπαϊκή Ένωση» με συνθήκη που απαιτεί πλειοψηφία του άρθρου 84 παρ.4 σλοβκΣ, δηλαδή 3/5 όλων των μελών του Κοινοβουλίου.

³⁵ Άρθρο 2^Α ουγγρΣ για την Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπει «1. Βάσει συνθήκης, η Δημοκρατία της Ουγγαρίας, με την ιδιότητά της ως κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μπορεί να ασκεί συγκεκριμένες συνταγματικές αρμοδιότητες από κοινού με άλλα κράτη στο βαθμό που είναι αναγκαίο, σε συνδυασμό με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αποδίδονται από τις Συνθήκες με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων...αυτές οι αρμοδιότητες μπορούν να ασκούνται ανεξαρτήτως και μέσω των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. 2. Η κύρωση και η δημοσίευση της Συνθήκης που αναφέρεται στην παρ.1 υπόκειται σε πλειοψηφία 2/3 του Κοινοβουλίου»

³⁶ Η προσχώρηση προβλέπεται όχι απευθείας στο Σύνταγμα αλλά σε Συνταγματική Πράξη που το συμπληρώνει και κυρώθηκε με δημοψήφισμα μαζί με την απόφαση προσχώρησης. Στο πρώτο άρθρο της προβλέπεται ότι η Εσθονία μπορεί να ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, πάντοτε σε συμφωνία με τις θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματός της.

³⁷ Στο ρουμΣ προστέθηκε μετά από την αναθεώρησή του το 2003, που πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες προσχώρησης στην Ένωση, ξεχωριστός τίτλος VI «Ευρω-ατλαντική Ενοποίηση»(άρθρο 148), που προβλέπει τη μεταφορά συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων στα κοινοτικά όργανα, την άμεση υπεροχή του κοινοτικού δικαίου έναντι των εθνικών νόμων και άσκηση ελέγχου από το Κοινοβούλιο στην Κυβέρνηση για ζητήματα που αφορούν το κοινοτικό δίκαιο.

συμμόρφωση με τις συνθήκες αυτές και με τις νομικές πράξεις που προέρχονται από τους διεθνείς ή υπερεθνικούς οργανισμούς που έχουν προκύψει βάσει αυτής της διάταξης».

Το ισπανικό Σύνταγμα, με αυτόν τον τρόπο, προβλέπει τη δυνατότητα μεταφοράς της άσκησης αρμοδιοτήτων, και όχι των ίδιων των αρμοδιοτήτων, που συνάγονται από το Σύνταγμα, με συνέπεια να μη χρειάζεται αναθεώρηση του Συντάγματος για τη Συνθήκη Προσχώρησης στην Ένωση.

Ωστόσο, αυτό δεν έγινε δεκτό από το Συνταγματικό Δικαστήριο, που στην υπόθεση της αναγνώρισης παθητικού εκλογικού δικαιώματος σε μη Ισπανούς πολίτες της Ένωσης βάσει της Συνθήκης του Μάαστριχτ, κατέληξε πως απαιτείται συνταγματική αναθεώρηση του άρθρου 13 παρ.2 ισπΣ που περιόριζε το παθητικό εκλογικό δικαίωμα στις δημοτικές εκλογές μόνο στους Ισπανούς πολίτες ενώ επέτρεπε στους μη Ισπανούς μόνο το ενεργητικό εκλογικό δικαίωμα, μη αποδεχόμενο τη σιωπηρή τροποποίηση του Συντάγματος με το επιχείρημα ότι ήταν αντίθετη στο άρθρο 2 παρ.1 του ισπΣ που ορίζει ότι η κυριαρχία ανήκει στο ισπανικό λαό.. Η αναθεώρηση έδωσε λύση στο πρόβλημα και πλέον μέσω συνθήκης μπορούσε να αποδοθεί παθητικό εκλογικό δικαίωμα σε άλλα πρόσωπα βάσει του κριτηρίου της αμοιβαιότητας.

Τελικά, με τη Διακήρυξή του 1/2004³⁸, το Ισπανικό Συνταγματικό Δικαστήριο υπενθύμισε πως το άρθρο 93 ισπΣ είναι το « έσχατο θεμέλιο» της συμμετοχής και λειτουργεί ως οργανική διαδικαστική αρχή που επιτρέπει την παραχώρηση άσκησης αρμοδιοτήτων που πηγάζουν από το Σύνταγμα σε διεθνείς θεσμούς ή οργανισμούς, κάνοντας όμως δεκτή και την ουσιαστική διάσταση της διάταξης, αποκλίνοντας από προηγούμενη Δήλωσή του 1/1992, όπου δεχόταν μόνο την οργανική διαδικαστική του φύση.

³⁸ Tribunal Constitucional, DTC 1/2004, με κυριότερα ζητήματα τη συμβατότητα με τις ρυθμίσεις του ισπΣ των άρθρων της Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης, που προέβλεπαν την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου (άρθρο 60), το πεδίο εφαρμογής του (άρθρο 111) και το περιεχόμενο και την ερμηνεία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη της Νίκαιας, που αποτελούσε το δεύτερο μέρος της ΕΣΣ, καθώς και το κατά πόσον το άρθρο 93 ισπΣ ήταν επαρκές νομιμοποιητικό θεμέλιο για την επικύρωση της ΕΣΣ.

Το Δικαστήριο αναγνώρισε πως το θεμέλιο ισχύος του ευρωπαϊκού δικαίου είναι οι Συνθήκες, οι οποίες μετά την προσχώρηση, ενσωματώνονται στην έννομη τάξη μεν, περιορίζοντας τα κυριαρχικά δικαιώματα του κράτους, ο περιορισμός αυτός δε πρέπει να είναι σύμφωνος με τις θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος. Επομένως, η εφαρμογή του άρθρου 93 υπόκειται σε περιορισμούς που, ακόμα κι αν δεν αναφέρονται ρητά, πηγάζουν από το ίδιο το πνεύμα του Συντάγματος και περιλαμβάνουν το σεβασμό της κυριαρχία του κράτους και των βασικών συνταγματικών δομών καθώς και τις θεμελιώδεις αρχές και αξίες του Συντάγματος στις οποίες εντάσσονται και τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Κατά το Ισπανικό Δικαστήριο, η ενοποιητική λειτουργία ερείδεται στο συνταγματικό κείμενο αλλά υπόκειται σε περιορισμό από έναν απαραβίαστο συνταγματικό πυρήνα που συντίθεται από τα θεμελιώδη δικαιώματα, τις αρχές του δημοκρατικού και κοινωνικού κράτους δικαίου και από την ίδια την κυριαρχία του κράτους. Αναγνωρίζοντας στη Διακήρυξή του την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, τη θεμελιώνει στο ίδιο το Σύνταγμα, που ως ανώτερο εμπεριέχει την πρόβλεψη αυτής της υπεροχής, επιτρέποντας τη μεταφορά αρμοδιοτήτων υπέρ διεθνών οργανισμών, δεχόμενο την προτεραιότητα του δικαίου της Ένωσης στο πλαίσιο των ανατεθειμένων αρμοδιοτήτων, κάνοντας μια φιλοευρωπαϊκή ανάγνωση του ισπανικού Συντάγματος και επιτρέποντας στο δικαστή να αποφύγει μια φαινομενική σύγκρουση, παρά το γεγονός ότι τον τελικό λόγο έχει το ίδιο το ΔΕΚ, κρίνοντας αν μια πράξη ασκείται *ultra vires*.³⁹

- Ιταλία

Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο έθεσε την έννοια των αντιπεριορισμών στην διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του εθνικού και του κοινοτικού δικαίου κατά την εφαρμογή τους. Στην απόφαση *Granital*⁴⁰ του 1984, διακήρυξε ότι θα εξέταζε αν το κοινοτικό σύστημα ήταν

³⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο. π., σελ 154-162

⁴⁰ Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, υπόθεση No. 170/1984, *Spa Granital v. Amministrazione delle Finanze dello Stato*, της 08.06.1984

συμβατό με τις θεμελιώδεις αρχές του ιταλικού Συντάγματος, και σε περίπτωση συστηματικής απόκλισης από τις αρχές αυτές, η Ιταλία θα αναγκαζόταν να αποχωρήσει από την Ένωση λόγω της αντισυνταγματικότητας της Συνθήκης. Με τη θέση αυτή διαφύλασσε το δικαίωμά του να παρεμβαίνει σε περίπτωση καίριας ρήξης της συνταγματικής νομιμότητας ενώ απέκλειε σχεδόν το ενδεχόμενο ενεργοποίησης αυτής της ανάγκης.

Από την άλλη πλευρά, στην απόφαση *Fragd*⁴¹ του 1989, το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο επανέλαβε για άλλη μια φορά ό,τι είχε υποστηρίξει και στο παρελθόν, ότι δηλαδή το κοινοτικό δίκαιο παρέχει επαρκές και αποτελεσματικό σύστημα δικαστικής προστασίας για τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των ιδιωτών, αλλά έμεινε αμετακίνητο στη θέση του ότι είναι το ίδιο αρμόδιο να επαληθεύσει σε κάθε περίπτωση αν ο κοινοτικός κανόνας κατά την ερμηνεία του από τα όργανα της Ένωσης, έρχεται σε σύγκρουση με θεμελιώδεις αρχές του ιταλικού Συντάγματος ή προσβάλλει τα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου.

Το ίδιο λοιπόν, θα μπορούσε κρίνοντας κατά περίπτωση, να ελέγχει εξαιρετικά τη συνταγματικότητα των νόμων που υλοποιούν το κοινοτικό δίκαιο, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι τέτοια περίπτωση παρουσιάζεται εξαιρετικά απίθανη και δεν το έχει απασχολήσει ως τώρα.

2. Κράτη-μέλη της Ένωσης, χωρίς ρητή αναφορά στο Σύνταγμα

Πέρα από τη ρητή κατοχύρωση της Ένωσης μέσω συνταγματικής διάταξης, υπάρχουν και τα κράτη στα οποία η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου εξασφαλίζεται μέσω γενικής αναφοράς σε διεθνείς συνθήκες. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν η Δανία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία. Με γενική πρόβλεψη για διεθνείς οργανισμούς, προσχώρησαν στην Ένωση και η Σλοβενία, η Δημοκρατία της Τσεχίας, η Πολωνία, η Λιθουανία και η Λετονία.

⁴¹ Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, υπόθεση No. 232/1989, *Fragd v. Amministrazione delle Finanze dello Stato*, της 21.04.1989

III. Η συνταγματική ταυτότητα των κρατών

A. Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ο όρος συνταγματοποίηση αναφέρεται στη διεργασία με την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση οικειοποιείται στοιχεία της πολιτείας, όπως είναι η υιοθέτηση αρχών και θεσμών των κρατών και η προσαρμογή τους με σκοπό να εφαρμοστούν στο πολιτικό μόρφωμα της Ένωσης για την καλύτερη επίτευξη των σκοπών της.⁴²

Η διεργασία της συνεκτικότερης οργάνωσης της Ένωσης ξεκίνησε σταδιακά μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992, και αποτέλεσε αναγκαία προϋπόθεση, καθώς για την πραγμάτωση του σκοπού τους οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες έπρεπε να απορροφούν σταδιακά ολοένα και μεγαλύτερο μέρος από τις εξουσίες της πολιτείας. Τα κράτη έτσι απώλεσαν ως ένα βαθμό την καθαρότητα που τα διέκρινε, μεταβιβάζοντας όλο και μεγαλύτερο μέρος των εξουσιών τους στην Ένωση. Με αυτόν τον τρόπο, στις υπερεθνικές αρχές της ενωσιακής έννομης τάξης⁴³ αντιπαρατίθενται βασικές πολιτειακές αρχές όπως η δημοκρατική αρχή, η αρχή του κράτους δικαίου και η κοινωνική αρχή στο θεσμικό οικοδόμημα. Η εισροή ωστόσο των πολιτειακών αρχών στα καταστατικά κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, δεν σημαίνει πως αυτές εισάγονται αυτούσιες ως ενωσιακές αρχές πλέον, αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο και νοηματοδοτούνται μέσα από το πλέγμα των ευρωπαϊκών συνθηκών.

B. Ο σεβασμός των εθνικών ταυτοτήτων μέχρι την αναθεώρηση της Λισαβόνας

Το Μάαστριχτ εμπνεύστηκε σταδιακά από τις γενικές αρχές που είναι κοινές στα Κράτη-μέλη, περιλαμβάνοντας στις διατάξεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση μια γενικόλογη αναφορά στην υποχρέωση σεβασμού των εθνικών ταυτοτήτων⁴⁴. Η

⁴² ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΙΩΡΓΟΣ, Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 19

⁴³ Στις υπερεθνικές αρχές περιλαμβάνονται αυτές που αφορούν την ενωσιακή έννομη τάξη και αναφέρονται στις τέσσερις βασικές ελευθερίες (ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων) και αρχές που οριοθετούν τις σχέσεις της Ένωσης με την πολιτεία όπως η αρχή της αυτονομίας, της υπεροχής και της άμεσης ισχύος.

⁴⁴ Άρθρο ΣΤ' παρ.1: «Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της, των οποίων τα κυβερνητικά συστήματα βασίζονται στις δημοκρατικές αρχές.»

υποχρέωση αυτή βάρυνε τον ενωσιακό νομοθέτη αλλά δεν υπαγόταν στο δικαστικό έλεγχο του ΔΕΚ.

Ενστάσεις σχετικά με την εθνική ταυτότητα και τη δυνατότητα επίκλησής της εξετάστηκαν από το ΔΕΚ σε δύο γνωστές περιπτώσεις:

- Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου⁴⁵

Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η προάσπιση της εθνικής ταυτότητας αποτελεί θεμιτό λόγο αποκλεισμού των υπηκόων άλλων κρατών μελών από την άσκηση καθηκόντων στο πλαίσιο της δημόσιας εκπαίδευσης

- Omega Spielhalle⁴⁶

Το ΔΕΚ πρώτα δέχτηκε ότι συνιστά βάσιμο λόγο περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων η προάσπιση του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που αποτελεί στοιχείο της γερμανικής συνταγματικής ταυτότητας και στη συνέχεια έκρινε ότι το αρμόδιο γερμανικό δικαστήριο διέθετε ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τον προσδιορισμό του περιεχομένου αυτού του δικαιώματος, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας.

Το ζήτημα του σεβασμού της συνταγματικής ταυτότητας επανεξετάστηκε στις υποθέσεις Marrosu και Sardino⁴⁷ που αφορούσαν στην υποχρέωση σεβασμού μιας διάταξης του ιταλικού Συντάγματος που επέβαλε τη διεξαγωγή διαγωνισμών για την πρόσληψη στο Δημόσιο. Ο Γενικός Εισαγγελέας υποστήριξε την ανάγκη να αναγνωριστεί στις εθνικές αρχές και ειδικότερα στα συνταγματικά δικαστήρια η ευθύνη καθορισμού του χαρακτήρα των εθνικών ιδιομορφιών που μπορεί να δικαιολογήσουν μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση. Τα συνταγματικά δικαστήρια είναι σε καλύτερη θέση για να καθορίζουν τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών την οποία η ένωση έταξε ως σκοπό να σέβεται, το Δικαστήριο όμως πρέπει να εξακριβώνει ότι η εκτίμησή τους είναι σύμφωνη προς τα θεμελιώδη δικαιώματα και τους στόχους που διασφαλίζει το κοινοτικό πλαίσιο.

⁴⁵ Υπόθεση C-473/1993, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου, της 02.07.1996, σκέψη 35

⁴⁶ Υπόθεση C-36/2002, Omega Spielhalle, της 14.10.2004

⁴⁷ Υπόθεση C-53/04 και C-180/04, Marrosu and Sardino, της 07.09.2006

- Βασικός μέτοχος: συνταγματική διάταξη αντίθετη σε ευρωπαϊκή Οδηγία

Η προβληματική της συνταγματικής ταυτότητας αναδεικνύεται στην ελληνικού ενδιαφέροντος υπόθεση της Μηχανικής⁴⁸, που αφορούσε την ελληνική συνταγματική ρύθμιση για το βασικό μέτοχο, που τέθηκε στο άρθρο 14 παρ.9 του Συντάγματος μετά την αναθεώρηση του 2001. Υποστηριζόταν πως η συνταγματική διάταξη ήταν αντίθετη στο ενωσιακό δίκαιο, δεδομένου ότι η ευρωπαϊκή Οδηγία 93/37/ΕΟΚ, που ρύθμιζε τις προϋποθέσεις συμμετοχής σε διαγωνισμό για την ανάθεση δημόσιας σύμβασης, στο άρθρο 24 έθετε περιοριστικά τους λόγους αποκλεισμού υποψήφιου αναδόχου, με αποτέλεσμα το άρθρο 14 παρ.9 του Συντάγματος να έρχεται σε αντίθεση με το δίκαιο της Ένωσης.

Μετά από την άσκηση προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ από το Συμβούλιο της Επικρατείας⁴⁹, με ερώτημα αν η διάταξη του άρθρου 24 της Οδηγίας 93/37/ΕΟΚ συνιστά εξαντλητική ρύθμιση, το ΔΕΚ αποφάνθηκε ότι τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν, κατά διακριτική ευχέρεια, και υπό τον έλεγχο του Δικαστηρίου, και άλλες περιπτώσεις αποκλεισμού, αν αυτό αποδεικνύεται αναγκαίο για την πρόληψη τυχόν συγκρούσεων συμφερόντων και, συνεπώς, για τη διασφάλιση των αρχών της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης, εκτιμώντας τα ίδια βάσει των δικών τους ιστορικών, κοινωνικών, νομικών και οικονομικών συνθηκών τις καταστάσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε παραβίαση των αρχών αυτών.

Αναγνωρίζοντας το Δικαστήριο μέσω των προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Maduro, πως η συνταγματική ταυτότητα κράτους μέλους αποτελεί θεμιτό λόγο ικανό να δικαιολογήσει, καταρχήν, έναν περιορισμό των υποχρεώσεων που επιβάλλονται από το κοινοτικό δίκαιο, κατά μείζονα λόγο, μπορεί να δικαιολογήσει την κρίση του κράτους σχετικά με τις συνταγματικές διατάξεις που πρέπει να συμπληρώσουν την κοινοτική νομοθεσία. Στη συνέχεια, ο Γενικός Εισαγγελέας τόνισε ότι η εξαίρεση δεν μπορεί να γίνει εργαλείο παράκαμψης του κοινοτικού κανόνα και ότι « οι εθνικοί συνταγματικοί κανόνες μπορούν να λαμβάνονται υπόψη

⁴⁸ Υπόθεση C-213/07, Μηχανική ΑΕ κατά Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, της 16.12.2008

⁴⁹ Απόφαση Ολ.ΣτΕ 3670/2006, που έκρινε αντισυνταγματικές τις διατάξεις των αρ.2 και 3 του ν. 3012/2002, αντίθετες στο Σύνταγμα γιατί καθιέρωναν μαχητό τεκμήριο ενώ το Σύνταγμα προέβλεπε απόλυτο ασυμβίβαστο

στο μέτρο που εμπíπτουν στο περιθώριο εκτίμησης που διαθέτουν τα κράτη μέλη». Επομένως, ο σεβασμός στη συνταγματική ταυτότητα του κράτους δεν είναι δυνατόν να αφορά το σύνολο των συνταγματικών ρυθμίσεων καθώς κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε μη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης κατά βούληση.

Στην ελληνική περίπτωση, το ασυμβίβαστο μεταξύ του τομέα των δημοσίων έργων και του τομέα των μέσων ενημέρωσης που καθιερώνει το άρθρο 14 παρ. 9 του ελληνικού Συντάγματος ως επιπρόσθετος περιορισμός, απαιτείται να είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας. Ωστόσο, αυτή η προϋπόθεση δεν πληρούται καθώς η απόλυτη απαγόρευση της συνταγματικής διάταξης που καταλαμβάνει και τα συνδεδεμένα με τον ιδιοκτήτη πρόσωπα, υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο και αντιτίθεται στις αρχές του ενωσιακού δικαίου για την ελεύθερη εγκατάσταση και παροχή υπηρεσιών στο βαθμό που θέτει αμάχητο τεκμήριο. Σε συμμόρφωση προς την κρίση του ΔΕΚ, το Συμβούλιο της Επικρατείας σε νέα απόφασή του⁵⁰ αναγκάστηκε να μεταβάλλει τη νομολογία του συμμορφούμενο προς την ερμηνεία του ΔΕΚ, με αποτέλεσμα να δεχτεί πως πρέπει η εν λόγω συνταγματική διάταξη να ερμηνεύεται σε συνδυασμό με το άρθρο 28 που αναφέρεται την ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Συνεπώς, όπως η Ένωση οπισθοχωρεί ενώπιον της συνταγματικής ταυτότητας των κρατών μελών έτσι και η Ελλάδα, ως κράτος μέλος, οφείλει να προβαίνει σε εναρμόνιση του Συντάγματός της όταν συγκρούεται με το ενωσιακό δίκαιο.

Γ. Η συνταγματική ταυτότητα μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας- η αξία των γενικών αρχών

Μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας κατοχυρώθηκε στο άρθρο 4 παρ. 2 της ΣΕΕ μια εξειδικευμένη και δικαστικά ελέγξιμη υποχρέωση σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών:

«Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και

⁵⁰ Ολ. ΣτΕ 3470/2011

συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση. Σέβεται τις ουσιώδεις λειτουργίες του κράτους, ιδίως δε τις λειτουργίες που αποβλέπουν στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την προστασία της εθνικής ασφάλειας. Ειδικότερα, η εθνική ασφάλεια παραμένει στην ευθύνη κάθε κράτους μέλους.»

Ενώ κατά το άρθρο 6 παρ. 3:

«Τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης.»

Οι γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης είναι προϊόν νομολογιακής διάπλασης και αποτέλεσαν το σημαντικότερο εργαλείο στη διαδικασία συνταγματοποίησής της, με ιδιαίτερο ρόλο στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι γενικές αρχές που αποτυπώνονται στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και κατά περίπτωση στις Συνθήκες έλκουν την καταγωγή τους από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών αλλά και τις γενικές αρχές του Κράτους Δικαίου. Συνέπεια αυτών είναι, ότι η ενωσιακή και οι εθνικές έννομες τάξεις στηρίζονται σε ένα κοινό αξιακό υπόβαθρο με αποτέλεσμα, όταν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ του δικαίου της Ένωσης και συνταγματικών κανόνων κρατών μελών, να επιτυγχάνεται μια συναίρεση και άμβλυση των διαφορών με αναφορά σε κοινά συνταγματικά θεμέλια, που δεν καταρρέουν ενώπιον των ανταγωνιστικών σχέσεων λόγω της αξίωσης υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, αλλά αντιθέτως, φωτίζονται από τα εθνικά συντάγματα επιτυγχάνοντας τη βέλτιστη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Με αυτό τον τρόπο η δημοκρατική και η αντιπροσωπευτική αρχή, η αρχή της αναλογικότητας, ο σεβασμός των αρχών του Κράτους Δικαίου, της νομιμότητας, της χρηστής διοίκησης και η αρχή της ισότητας χρησιμοποιούνται από το Δικαστήριο ως έμπνευση για την εξυπηρέτηση των σκοπών των Συνθηκών.

Ζήτημα σεβασμού της συνταγματικής ταυτότητας δεν τίθεται στον τομέα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εφόσον ως προς αυτά θεωρείται πως υπάρχει κοινό αξιακό σύστημα. Η αναφορά όμως στη συνταγματική ταυτότητα είναι

νοητή στην περίπτωση που η εθνική διάταξη παρέχει ευρύτερη προστασία σε θεμελιώδες δικαίωμα από την αντίστοιχη ενωσιακή.⁵¹

- Κατάργηση τίτλων ευγενείας- προδικαστικό ερώτημα από το Αυστριακό Συνταγματικό Δικαστήριο

Ακόμα μια σημαντική απόφαση του Δικαστηρίου για τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών, αποτελεί αυτή που αφορά την κατάργηση των τίτλων ευγενείας με νόμο συνταγματικής ισχύος από την Αυστρία και την ενδεχόμενη αντίθεση στο άρθρο 21 ΣΛΕΕ της άρνησης αναγνώρισης του επωνύμου υπηκόου άλλου κράτους μέλους, που καθορίστηκε σε άλλο κράτος και συντίθεται από τίτλο ευγενείας που απαγορεύεται στο πρώτο κράτος μέλος βάσει του συνταγματικού του δικαίου.⁵²

Στην περίπτωση αυτή το Δικαστήριο είπε πως οι κανόνες για το επώνυμο και οι τίτλοι ευγενείας εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών αλλά πως τα κράτη πρέπει σε να συμμορφώνονται με το δίκαιο της Ένωσης. Εθνική ρύθμιση που υποχρεώνει το πρόσωπο που άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε άλλο κράτος μέλος να φέρει διαφορετικό επώνυμο στο κράτος της ιθαγένειάς του ενδέχεται να συνιστά περιορισμό του άρθρου 21 ΣΛΕΕ.

Τελικά το ΔΕΕ απάντησε επί του προδικαστικού ερωτήματος, ότι εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία δικαιολογείται μόνο βάσει αντικειμενικών λόγων και εφόσον υπάρχει αναλογικότητα του θεμιτού σκοπού που επιδιώκεται από το εθνικό δίκαιο

⁵¹ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ο.π. , σελ.160

⁵² Απόφαση C-208/09, Sayn-Wittgenstein, της 22.12.2010 : η προσφεύγουσα της κύριας δίκης γεννήθηκε στην Αυστρία αλλά κατόπιν υιοθεσίας από Γερμανό υπήκοο, ζούσε και συνέχιζε να διαμένει στην Γερμανία όπου και απέκτησε επαγγελματική δραστηριότητα με επώνυμο που περιείχε τίτλο ευγενείας. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Αυστρίας εξέδωσε απόφαση σε παρόμοια υπόθεση στην οποία έκρινε πως βάσει του νόμου περί κατάργησης των τίτλων ευγενείας, που έχει ισχύ συνταγματικής διάταξης και αποτελεί εφαρμογή της ισότητας, απαγορεύεται σε Αυστριακό υπήκοο η κτήση επωνύμου που να περιέχει πρώην τίτλο ευγενείας λόγω υιοθεσίας από Γερμανό υπήκοο που νομίμως φέρει αυτόν τον τίτλο ως συστατικό στοιχείο του ονόματός του. Κατόπιν αυτού οι αυστριακές αρχές ήθελαν να διορθώσουν το επώνυμο της προσφεύγουσας σε όλες τις καταχωρήσεις ενώ εκείνη επικαλούνταν παραβίαση του άρθρου 21 ΣΛΕΕ ως περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας εκ του ότι θα αναγκαζόταν να φέρει διαφορετικό επώνυμο αναλόγως του κράτους μέλους. Το Αυστριακό Συνταγματικό Δικαστήριο είπε πως η αιτούσα μπορεί να επικαλείται το άρθρο 21 ΣΛΕΕ και έθεσε προδικαστικό στο Δικαστήριο για να εξεταστεί αν η αυστριακή ρύθμιση προσβάλλει το άρθρο αυτό.

προς τον περιορισμό. Αντικειμενικός λόγος κρίθηκε και ο νόμος για την κατάργηση των τίτλων ευγενείας που έχει ισχύ συνταγματικής διάταξης και συνιστά εφαρμογή της αρχής της ισότητας, αρχή που είναι και γενική αρχή της ίδιας της Ένωσης, επομένως πρόκειται για σκοπό συμβατό. Συμπερασματικά, περιοριστικά μέτρα σε θεμελιώδεις ελευθερίες της Ένωσης μπορούν να επιβάλλονται για λόγους δημόσιας τάξης από τα κράτη μέλη, εφόσον λαμβάνεται υπόψιν το άρθρο 4 παρ.2 της ΣΕΕ για το σεβασμό της Ένωσης στην εθνική ταυτότητα, είναι αναγκαία για τη δημόσια τάξη και την προστασία συμφερόντων που επιδιώκουν να εξασφαλίσουν και είναι ανάλογα του θεμιτώς επιδιωκόμενου σκοπού.

IV. Συμπεράσματα.

Από τη σύντομη ανάλυση που προηγήθηκε σχετικά με την αρχή της υπεροχής και τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών της Ένωσης, κρίνεται απαραίτητο να ακολουθήσουν κάποιες καταληκτικές σκέψεις.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα και μέχρι πρόσφατα τα εθνικά δικαστήρια, κινούμενα σε μια πρόσληψη εθνικού ή κρατικού μονισμού, βάσει του οποίου κανένας κανόνας, είτε εσωγενής είτε εξωγενής, δεν μπορεί να αντιταχθεί στο Σύνταγμα, έρχονταν σε ρήξη με τους κανόνες της Ένωσης. Στο αντίθετο άκρο, οι δικαστές του Δικαστηρίου της Ένωσης θεωρούσαν δεδομένη την υπερίσχυση του κοινοτικού δικαίου και δη των ιδρυτικών Συνθηκών, που αποτελώντας τον καταστατικό χάρτη της Ένωσης, υπερισχύουν έναντι πάσης φύσεως κανονιστικής ρύθμισης, θέση που αντανακλά τον υπερεθνικό ή διεθνικό μονισμό. Κοινό σημείο αυτών των μονιστικών αντιλήψεων είναι η πρόσληψη της αρχής της υπεροχής ως έννοιας ανταγωνιστικής, ως τέτοια δε αποτελεί αντικείμενο διεκδίκησης και των δύο εννόμων τάξεων.

Προσπαθώντας ωστόσο να κατανοήσουμε τη σχέση αυτή που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο εννόμων τάξεων, συνειδητοποιούμε πως καμία από τις προηγούμενες προσεγγίσεις δεν είναι λειτουργική και οδηγούμαστε σε μια διαφορετική ανάγνωση της υπεροχής μέσω του συνταγματικού πλουραλισμού. Πιο αναλυτικά, η Ευρωπαϊκή Ένωση με βάση τη θεωρία του συνταγματικού πλουραλισμού γίνεται νοητή ως ένας ενιαίος αλλά πολυεπίπεδος συνταγματικός

χώρος που διαμορφώθηκε μέσω της «αλληλοπεριχώρησης» των εθνικών συνταγμάτων και του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης. Ο χώρος αυτός δομείται ως μια πλουραλιστική έννομη τάξη, ως ένα σύστημα πολυεπίπεδου συνταγματισμού, που έχει ως αφηγηριακή παραδοχή πως τα εθνικά Συντάγματα και οι ευρωπαϊκές Συνθήκες δεν αποτελούν δύο ιεραρχικά δομημένα ή εντελώς ανεξάρτητα μεταξύ τους νομικά συστήματα· αντίθετα η μεταξύ τους σχέση εκλαμβάνεται ως οριζόντια και ετεραρχική παρά ως κάθετη και ιεραρχική.⁵³

Κατά τον συνταγματικό αυτό πλουραλισμό, δεν διαθέτουν Σύνταγμα μόνο τα κράτη μέλη αλλά και η ίδια η κοινοτική έννομη τάξη με την ουσιαστική έννοια του όρου, με αποτέλεσμα τα δύο τουλάχιστον επίπεδα του συνταγματισμού να συνυπάρχουν και αναπτύσσονται παράλληλα και διαδραστικά, μέσω δανείων των οποίων η διαχείριση απαιτεί και συνεπάγεται τη συνεργασία τους.⁵⁴ Με αυτόν τον τρόπο νομοτελειακά οδηγούμαστε στην ώσμωση της εθνικής και της κοινοτικής έννομης τάξης, μια ώσμωση που είναι απαραίτητη για την ανάγκη πολυεπίπεδης διακυβέρνησης της Ένωσης, με τα εθνικά συντάγματα να αποτελούν τις πολλαπλές πηγές άντλησης του ευρωπαϊκού Συντάγματος, όχι το καθένα χωριστά αλλά όλα μαζί στη διαλογική τους συνάρθρωση.

Κρίσιμη είναι η έννοια της συνταγματικής ταυτότητας όπως διατυπώθηκε από το Γενικό Εισαγγελέα της Ένωσης στην υπόθεση της *Μηχανικής*. Η συνταγματική ταυτότητα στηρίζεται στη θεωρία της ομοιογένειας των αξιών και θεμελιωδών αρχών που διέπουν την κοινοτική και τις εθνικές έννομες τάξεις. Οι εθνικές συνταγματικές διατάξεις, που αποτελούν την πύλη εισδοχής του δικαίου της Ένωσης, προϋποθέτουν ένα *minimum* ομοιογένειας μεταξύ αυτών και των υπερεθνικών οργανισμών στους οποίους γίνεται η εκχώρηση αρμοδιοτήτων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να ανταποκρίνεται σε αυτές τις κοινές αρχές και αξίες και να υποχωρεί, σεβόμενη τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών της που λειτουργεί ουσιαστικά ως αντισταθμιστική αρχή, όταν το ευρωπαϊκό δίκαιο δεν ανταποκρίνεται στο ελάχιστο επίπεδο συνταγματικών εγγυήσεων που απαιτείται από τα εθνικά Συντάγματα. Ενόψει αυτής της πραγματικότητας, τα εθνικά

⁵³ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, ο. π., σελ.590-591

⁵⁴ ΓΙΑΤΑΓΑΝΑΣ Α. ΞΕΝΟΦΩΝ, ο.π., σελ. 99-100

δικαστήρια που είναι τα μόνα αρμόδια να προσδιορίζουν την εθνική συνταγματική ταυτότητα, οφείλουν μεν να σέβονται το ενωσιακό δίκαιο από την άλλη όμως, έχουν δικαίωμα να προβάλλουν την ένσταση της προσβολής της συνταγματικής ταυτότητας, περιορίζοντας τον έλεγχο του ΔΕΕ σε έλεγχο άκρων ορίων. Προς επίρρωση αυτής της θέσης μπορούμε να λάβουμε υπόψιν και την πρόσφατη υπόθεση του ΓΟΣΔ, που υποβάλλοντας για πρώτη φορά προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, αμφισβήτησε την απόφαση της ΕΚΤ να πραγματοποιήσει πρόγραμμα αγοράς κρατικών ομολόγων, με την αιτιολογία πως παραβιάζει την αρχή της δοτής αρμοδιότητας και αντίκειται στη συνταγματική ταυτότητα του Θεμελιώδους Νόμου, επιφυλασσόμενο ωστόσο το ίδιο να κρίνει μετά την απάντηση του ΔΕΕ για τη συνταγματικότητα της πράξης της ΕΚΤ.⁵⁵

⁵⁵ Υπόθεση C-62/14, αίτηση του Bundesverfassungsgericht (Γερμανία) για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως το προδικαστικό ερώτημα του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου προς το ΔΕΕ είχε τα εξής τρία σκέλη, που συμπυκνώνονται στον γενικότερο προβληματισμό αν η απόφαση περί OMT συνιστά *ultra vires* πράξη οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

α) Πρώτον, αν το πρόγραμμα OMT παραβιάζει τις διατάξεις της ΣΕΕ -ιδίως δε τις διατάξεις των άρθρων 1 και 2- που κατοχυρώνουν τον σεβασμό της κυριαρχίας των κρατών-μελών, επειδή το πρόγραμμα τούτο μπορεί, εν δυνάμει, να προσβάλλει την δημοσιονομική κυριαρχία και του Γερμανικού Κοινοβουλίου.

β) Δεύτερον, αν το πρόγραμμα OMT παραβιάζει τις διατάξεις της ΣΛΕΕ. Ιδίως δε τις διατάξεις των άρθρων 282 επ., σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 119, 123 και 127, που καθορίζουν τις αρμοδιότητες της ΕΚΤ και του «Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών» («ΕΣΚΤ»), επειδή έτσι η ΕΚΤ επεκτείνει υπερμέτρως –και πέραν των ορίων του ευρωπαϊκού δικαίου– τις αρμοδιότητές της, αφού το πρόγραμμα OMT είναι ισοδύναμο με μια μορφή «νομισματοποίησης του χρέους».

γ) Και, τρίτον, αν το πρόγραμμα OMT είναι σύμφωνο με τις διατάξεις των άρθρων 17-24 αυτού τούτου το Καταστατικού της ΕΚΤ. Εξαιρετικά κρίσιμη όμως για τη θέση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ως προς την ιεράρχηση Συντάγματος και ευρωπαϊκού δικαίου, είναι το ακροτελεύτιο σκεπτικό (αρ. 102) της παραπεμπτικής απόφασης. Και τούτο διότι μέσω της προαναφερόμενης σκέψης του το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο αναγνωρίζει την προστασία της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας ως υπέρτατη αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιφυλασσόμενο, συνακόλουθα, εν πάση περιπτώσει να διατυπώσει, μετά την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ επί της παραπομπής, την δική του άποψη ως προς το αν και κατά πόσον η απόφαση της ΕΚΤ για το πρόγραμμα OMT παραβιάζει, πέραν του ευρωπαϊκού δικαίου, και το γερμανικό σύνταγμα.

3. Μ' άλλες λέξεις στο προμνημονευόμενο σκεπτικό το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο διευκρινίζει ότι, υφ' οιαδήποτε εκδοχή, τα όργανα του Γερμανικού Κράτους –άρα και η Bundesbank– δεσμεύονται από το γερμανικό σύνταγμα. Επέκεινα, και ανεξάρτητα από τις επιταγές του ευρωπαϊκού δικαίου –όπως και, κατά λογική ακολουθία, ανεξάρτητα από την απόφαση του ΔΕΕ επί του προδικαστικού ερωτήματος– τα όργανα αυτά οφείλουν να σεβασθούν τις διατάξεις του γερμανικού συντάγματος. Πράγμα που σημαίνει, περαιτέρω, ότι, εν τέλει, η Bundesbank, επικαλούμενη το γερμανικό σύνταγμα, μπορεί –πέρα κι έξω από την κρίση του ΔΕΕ επί του θέματος– ν' αρνηθεί ενδεχόμενη συμμετοχή της σε προγράμματα OMT. Είναι, λοιπόν, πρόδηλο ότι με την ως άνω σειρά συλλογισμών του το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο οδηγείται στο συμπέρασμα πως, σε περίπτωση σύγκρουσης Συντάγματος και ευρωπαϊκού δικαίου, τα όργανα του γερμανικού κράτους δεσμεύονται από τις επιταγές του γερμανικού συντάγματος.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΛΙΝΑ, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: το ζήτημα της υπεροχής, Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα,2009
- ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α.ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη,2015
- ΓΙΑΤΑΓΑΝΑΣ Α.ΞΕΝΟΦΩΝ, Η μακρά πορεία συνταγματοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα,2003
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΙΩΡΓΟΣ, Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Παπαζήση,2002
- ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Α.ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Εισαγωγή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη 2011
- QUERMONNE JEAN-LOUIS, Το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Παπαζήση,2005
- Α.ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ/Λ.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, Εκδόσεις Σάκκουλα,2003